

Minayə Əflatun qızı Məmmədova⁹
MİLLİ KALORİT DAŞIYAN REALİLƏRİN AZƏRBAYCAN DİLİNƏ TƏRCÜMƏSİ
(frazeoloji ifadə, atalar sözləri və s.)

Tərcümə zamanı qarşıya çıxan əsas leksik çətinliklərdən biri də obrazlı ifadələrin (frazeoloji ifadələrin) tərcüməsidir. Məlum olduğu kimi lüğət tərkibinə tək-cə ayrı-ayrı sözlər deyil, frazeoloji vahidlər də daxildir.

Frazeoloji ifadələrin dilin öyrənilməsində böyük əhəmiyyətə malik olmasına baxmayaraq dilçilərimiz son zamanlara kimi dilçiliyin bu vacib bəhsinə bir o qədər də fikir verməmişdilər.

İndiyə qədər dilçilik ədəbiyyatında frazeologiya bəhsini müxtəlif adlar altında, sabit söz birləşmələri, frazeoloji ifadələr, frazeoloji vahidlər və s. vermişlər.

Frazeologiyanın öyrənilməsi akademik V.V.Vinoqradovun adı ilə bağlıdır. V.V.Vinoqradov frazeologiyaya həsr etdiyi bir sıra məqalə və kitablarında frazeoloji vahidlərin semantic qruplarını elmi şəkildə izah etmişdir.

Azərbaycan dilçiliyində isə demək olar ki, 1954-cü ilə qədər bu məsələyə dair nəzəri ədəbiyyata təsadüf edilmir. Azərbaycan dilçiliyində frazeologiya haqqında ilk məlumatı professor M.Hüseynzadə vermişdir. Bundan sonar frazeologiya məsələlərinə dair professor Ə.Dəmirçizadə, H.Bayramov, S.Murtuzayev, R.Məhərrəmov, M.İslamov, M.Paşayeva və başqaları əsərlər və məqalələr yazmışlar.

Dilçilər frazeoloji vahidləri mənaca iki cür təsnif edirlər, birincilər ifadənin ümumi mənasının tərkibindəki sözlərin hər hansı birinin ayrılıqda daşdığı mənadan nə dərəcədə asılı olmasını əsas götürüb, onları-frazeoloji birləşmələr, frazeoloji birlik və frazeoloji birləşmələr olmaqla üç yerə bölürlər.

Tədqiqatçıların ikinci bir qrupu isə bu bölgünü qəbul etməyərək birinci iki qrupu idioma adlandırılan qrupda birləşdirmək fikrini irəli sürürlər. Dilçilərin bəzisi isə semantic qrupların hər üçünü idiom adlandıraraq yalnız atalar sözü, məsəllər və hikmətli sözləri frazeologiyaya daxil edirlər.

Frazeoloji ifadələrin bir dildən başqa dilə tərcüməsi məsələsi dilçilər arasında böyük mübahisəyə səbəb olmuşdur. Bir qism dilçilər frazeoloji ifadələrin mənalarını onları təşkil edən komponentlərdən çıxarmaq olmaz fikrini irəli sürürlər. İkinci bir qism dilçilər isə göstərirlər ki, frazeoloji ifadələrin mənalarını ancaq onları təşkil edən komponentlərdən çıxarmaq lazımdır.

Son zamanlara kimi, dilçilik ədəbiyyatında atalar sözləri və məsəllərin də frazeoloji ifadələrə aid olması haqqında da müxtəlif fikirlər irəli sürülürdü.

Atalar sözləri və məsəllər müxtəlif dövrlərdə, müxtəlif xalqların öz nitqlərini daha da obrazlı etmək məqsədilə işlədilir.

Frazeoloji ifadələr tərcümə nöqteyi-nəzərindən də böyük əhəmiyyətə malikdir. Frazeoloji ifadələrin bir dildən başqa dilə tərcüməsinin böyük əhəmiyyəti olsa da, Azərbaycan dilində hələ bu məsələyə toxunulmamışdır. Doğrudur, bizdə də frazeologiyanın bu və ya digər məsələlərinə aid elmi əsərlər yazılmışdır. Lakin frazeologiyanın öyrənilməsi ya bir dil materialları əsasında ümumi şəkildə götürülüb tədqiq edilir, ya da hər hansı bir yazının dil xüsusiyyətlərinin təhlili zamanı həmin məsələyə toxunulur.

Məlum olduğu kimi, hər bir dil özünün sabit lüğət fonduna, qrammatik quruluşuna və müəyyən milli xüsusiyyətlərinə malik olub, öz daxili qanunlarına əsasən inkişaf edir və təkmilləşir. Elə buna görə də bir dildən başqa dilə tərcümə zamanı, yaxud iki müxtəlif dillərin qarşılıqlı surətdə öyrənilməsi zamanı hər iki dilə məxsus ümumi və fərqli cəhətlər aşkar olunur. Bu xüsusiyyət özünü əssən həmin dillərin frazeologiyasında göstərir.

Frazeoloji ifadəni tərcümə edərkən ingilis dilindəki ifadənin Azərbaycan dilinə hansı sözlə, yaxud ingilis həyat tərzinin adət-ənənəsini obrazlı şəkildə doğru, düzgün ifadə edə bilən, canlı danışıq dilində işlənən hansı ifadə ilə verməkdə çətinliyə rast gəlmək olur.

Frazeoloji ifadələrin tərcüməsində orijinalın üslubunun saxlanması da diqqət mərkəzində olmalıdır. Üslub dedikdə, biz canlı danışıq dilinin ifadəliliyindən, obrazlılığından istifadə edilməsi üsulunu nəzərdə tutmalıyıq.

Tərcümənin məqsədi oxucuya tək-cə frazeoloji ifadənin məzmununu çatdırmaq deyil, onun dildə qanunauyğun qarşılığını tapmaqdan ibarət olmalıdır.

İngilis və Azərbaycan dilləri müxtəlif dil ailəsinə məxsus dillər olsalar da, bu dillərin frazeologiyasının oxşar cəhətləri də vardır. Odur ki, ingiliscədən Azərbaycan dilinə tərcümə zamanı bu oxşar və fərqli cəhətləri bilmək böyük əhəmiyyətə malikdir. Əvvəlcə oxşar cəhətləri nəzərdən keçirək.

İngilis və Azərbaycan dillərindəki frazeoloji oxşarlıqlara aşağıdakıları aid etmək olar:

1. İstər ingilis istərsə də Azərbaycan dillərində frazeoloji ifadələr sərbəst sözbirləşmələri və cümlələr kimi, danışıq zamanı, nitq prosesində yaranmayıb, hər iki dildə hazır şəkildə mövcuddur.

2. hər iki dildə frazeoloji ifadələr müəyyən bir mənani ifadə etdiyindən ayrı-ayrı sözlərin sinonimi də ola bilər. Məsələn, ingilis dilində: To make mountains out of meale hill = to increase, enlarge.

Azərbaycan dilində: Qarışqanı dəvə etmək = şişirtmək, yaxud qarışqadan dəvə düzəltmək = böyütmək.

3. hər iki dildə frazeoloji ifadələr (atalar sözlərindən başqa) cümlənin bir üzvü olur. Məsələn, A little china shepherd attracted her attention.

Balaca bir çinli çoban qızın diqqətini cəlb etdi. Bu cümlədə diqqətini cəlb etdi ifadəsi xəbərin yerində işlənmişdir.

⁹ Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi. minayacafarova_kh.shipping@mail.ru

4. frazeoloji ifadələri əmələ gətirən komponentlər arasındakı məna əlaqəsi müxtəlif ola bilər. Həm də hər iki dildə frazeoloji ifadəni təşkil edən komponentlər öz müstəqilliklərini az və ya çox dərəcədə saxlaya bilər.

A matter of congratulation - təbrik etmək lazımdır

A matter of course - təbii işdir

Make a matter - hay-küy salmaq

Qeyd olunan misallardan göründüyü kimi a matter of congratulation, a matter of course – ifadələrində ikinci tərəf make a matter ifadəsində isə hər iki tərəf öz məna müstəqilliyini itirmişdir.

5. frazeoloji ifadələr hər iki dildə bir neçə məna daşıya bilər, yəni çoxmənalı ola bilər.

To give assistance

To lend assistance

To give help - kömək etmək

To give hand

To bear a hand

Ağır oturmaq - baha başa gəlmək

Özünü ciddi aparmaq

6. hər iki dildə frazeoloji ifadələrin sinonimi də ola bilər.

Be that is it may = be what way

Happen what way

Necə olur olsun = nə olur olsun

Fövte vermək = əldən vermək

Fəth etmək = işğal etmək

İngilis dilindən tərcümə zamanı Azərbaycan dilində tam hüquqlu ekvivalent frazeoloji ifadələrin olması tərcümə işini asanlaşdırır. İngilis və Azərbaycan dilləri müxtəlif sistemli olduğundan hər iki dildə obraz və mənacə tamamilə eyni olan ekvivalent frazeoloji ifadələrə çox az təsadüf edirik. Əksər hallarda ingilis frazeoloji ifadələrinin Azərbaycan dilində uyğun ekvivalentini tapmaq mümkün olmur. Lakin elə olur ki, bir ingilis ifadəsinə mənacə uyğun, obrazca fərqlənən bir neçə Azərbaycan ifadəsinə rast gəlinir. Belə ifadələr analoq ifadələr adlanır. Tərcümə zamanı bu və ya digər analoqun seçilməsi orijinalın stilistik xüsusiyyətlərindən asılıdır. Analoq frazeoloji ifadələrdə əsas etibarilə hər xalqın öz obrazı, öz milli əlaməti qoyulmuş olur. Məsələn:

1. He was looking at Mrs. Anthony as unabashed as the proverbial cat locking at a king.

“O Antoniye elə yazıq-yazıq baxırdı ki, elə bil dəvə nalbəndə baxır”.

2. It was raining cats and dogs and little puppies fell on my writing table.

“Yağış elə yağır ki, deyərsən novçadan tökülür, iki damcı da yazı stolunun üstünə düşdü”.

3. It is too late to husband when all is spent.

“Daldan atılan daş topuğa dəyər” (hər fi tərcüməsi: hər şey xərcləndikdən sonra qənaət etmək gecdir.)

Yuxarıdakı tərcümələrdə analoq frazeoloji ifadələrin hansı milli əlamətə aid olduğuna diqqət yetirsək birinci cümlədəki “As the proverbial cat locking at a king” (hər fi mənası: elə bil pişik krala baxır) ifadəsində ingilislər öz milli əlamətlərini (pişiyin krala baxması) qoyurlarsa, Azərbaycan dilində həmin ifadənin uyğun analoqu “elə bil dəvə nalbəndə baxır” kimi verilir. Çünki dilimizdə “elə bil pişik krala baxır” ifadəsi yoxdur və həm də həmin ifadənin hər fi tərcüməsi istər obrazlıq, istərsə də milli əlamət etibarilə uyğun gəlmədiyindən “elə bil dəvə nalbəndə baxır” ifadəsi vasitəsilə tərcümə etmək daha doğru olardı.

İkinci, üçüncü cümlələrdəki “It was raining cats and dogs” Azərbaycan dilinə (hər fi tərcüməsi, it və pişik yağır) “elə yağır ki, deyərsən novçadan tökür” kimi;

“It is too late to husband when all is spent”, atalar sözünü (hər fi tərcüməsi: “hər şey xərcləndikdən sonra qənaət etmək”) Azərbaycan dilində yalnız “daldan atılan daş topuğa dəyər”, atalar sözü vasitəsilə vermək olar.

Mənacə eyni olub, obraz etibarilə fərqlənən frazeoloji ifadələri (atalar sözləri və məsəllər də daxil olmaqla) aşağıdakı hissələrə ayırmaq olar:

a) Milli əlamətə malik olan frazeoloji ifadələr. Belə frazeoloji ifadələrin üzərində xüsusi milli əlamət olduğu üçün Azərbaycan dilinə tərcümə edərkən diqqətli olmaq lazımdır.

And qeed evening to you, friend Jim, what qeed wind bring you here? – Salam dostum Cim, nə yaxşı bizim yerlərə gəlmisən. (Nə yaxşı bizi yada salmışan. Sən hara, bura hara.)

Misaldə göründüyü kimi cümlədə “what qeed wind bring you here” ifadəsinin Azərbaycan dilində hər fi tərcüməsi “hansı yaxşı külək səni bura gətirib” mənasını daşıyır, halbuki bu məna nə ifadənin düzgün mənasını verir və nə dilimizin qayda-qanunlarına uyğun gəlir. Bu ifadənin dilimizdəki qarşılığı isə “nə yaxşı bizi yada salmışan”, yaxud “sən hara, bura hara” ifadəsidir.

Yuxarıdakı misallarda olduğu kimi üzərində milli əlaməti olan ifadələrin çoxunda hər xalq yalnız həmin xalqa məxsus olan əlamətlər qoyur. Belə ifadələri isə başqa dildəki qarşılığı ilə vermək tamamilə düzgündür. Məsələn, “Ac olmaq” ifadəsinin Azərbaycan dilində necə işləndiyinə diqqət yetirək. Biz, Azərbaycan danışq dilində çox bərk acıdıqda “lap canavar kimi acımışam” ifadəsini işlədirik, halbuki ingilislər eyni mənanı ifadə edən ifadəni isə sərbəst söz birləşmələrindən, ayrı-ayrı (tək bir söz vasitəsilə) sözlərdən və kalka üsullarından da istifadə etməlidirlər.

Milli əlamətə malik olmayan frazeoloji ifadələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsi əsas etibarlı ilə analoq ifadələrlə verilir.

Cut the coat according to the cloth

“Ayağını yorğanına görə uzat”

Bu ifadə xüsusi milli əlamətə malik deyil və hər iki dildə məna etibarlı ilə bir-birilə uyğunluq təşkil edirlər.

Lakin, bəzən tərcümə zamanı ingilis ifadəsinin qarşılığını daha doğrusu ekvivalentini və analoqunu Azərbaycan dilində tapmaq mümkün olmur. Belə halda ingilis frazeoloji ifadəsini dilimizə ancaq kalka, yəni hərfi tərcümə üsulu ilə vermək lazımdır.

Bir də hərfi tərcümədən üzərində xüsusi milli əlaməti olan ingilis frazeoloji ifadələrinin (məs, to carry coals to Newcastle – Nyukasla kömür aparmaq) Azərbaycan dilinə tərcüməsi zamanı istifadə olunur. Belə ifadənin Azərbaycan dilində oxşarı olsa da (məs, Naxçıvana duz aparmaq) bunları hərfi tərcümə etmək və izahat vermək lazımdır. Məs, Nyukasla kömür aparmaq (İngiltərədəki Nyukasl şəhəri dünyada çox böyük kömür ehtiyatına malik olması ilə məşhurdur.)

Azərbaycan dilində Naxçıvana duz aparmaq (Naxçıvan şəhəri Azərbaycanın zəngin duz yataqlarına malik olması ilə məşhurdur.)

Demək hər iki dildə bu ifadələrin məzmunundakı oxşarlığa baxmayaraq, bunları bir-birinin analoqu etmək olmaz. Bu ifadələrin hər biri ayrı-ayrılıqda müəyyən bir xalqın öz milli əlamətini özündə əks etdirməsi ilə səciyyəvidir. Bu ifadələri bir-birinin qarşılığı kimi versək, onda azərbaycanlı oxucu Azərbaycanda da Nyukasl şəhərinin, yaxud ingilis oxucusunun İngiltərədə Naxçıvan şəhərinin olduğunu güman edə ki, bu da düzgün deyildir.

Qeyd etdiyimiz misallardan və izahatlardan görüldüyü kimi tərcüməçinin öz işinə ciddi yanaşması, mətnin tərcüməsi zamanı lazım gələn sözün düzgün qarşılığının verilməsi tərcümənin həm də bir yaradıcılıq işi olduğunu sübut edir. Tərcümə zamanı bu və ya digər yolların seçilməsi əlbəttə, tərcüməçinin nitq mədəniyyətindən, orijinalı yaxşı başa düşməsindən, təcrübəsindən və nəhayət hər iki dilin ən dərin incəliklərinə qədər bilməsindən asılıdır.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Axundov A.A. Ümumi dilçilik. Bakı, 1979
2. Veysalov F.Y. Fonetika və fonologiya məsələləri. Bakı, 1993
3. Verdiyeva Z., Ağayev F., Adilov M. Dilçilik problemləri. Bakı, 1982
4. Hüseynov B.Q. Müasir ingilis dilində ərazi variativliyi. Bakı, 1995
5. Dəmirçizadə Ə. Müasir Azərbaycan dili. Bakı, 1972
6. Hidayətzadə T. Azərbaycan və İngilis samit fenomenlərinin müqayisəli surətdə öyrənilməsi. Bakı, 1962
7. Артемов В.А. Экспериментальная фонетика. Москва, 1956
8. Томсон А.Н. Общее языковедение. Одесса, 1910
9. Таирбеков Б.Г. Филологические проблемы науки о переводах. Баку, 1974

Açar sözlər: frazeoloji ifadə, kalorit, tərcümə, analiz, original

Key words: phraseological expression, calorit, translation, analyze, original

Ключевые слова: фразеологизм, калорит, перевод, анализ, оригинал

Milli kalorit daşıyan realilərin Azərbaycan dilinə tərcüməsi (frazeoloji ifadə, atalar sözləri və s.)

Xülasə

Bu məqalədə məqsədimiz ingilis dilində olan frazeoloji ifadələrin Azərbaycan dilinə tərcüməsindən bəhs etmək olduğundan hamısını biz bir başlıq altında “frazeoloji ifadələr” adı ilə təhlil edəcəyik. Sabit söz birləşmələrinin öyrənilməsi XIX əsrin axırlarından etibarən dilçilərin diqqətini cəlb etmişdir və dilçilik ədəbiyyatında buna aid çoxlu əsərlər meydana gəlmişdir.

Translation of realities with national calorits into Azerbaijani language (phraseological expression, proverbs, etc.)

Summary

The purpose of this article is to discuss the translation of English phraseological expressions into Azerbaijani, we will analyze all of them under one title under the name of phraseological expressions. The study of fixed word combinations has attracted the attention of linguists since the late XIX century, and many related works have appeared in linguistic literature.

Перевод реалий, несущих национальный калорит, на азербайджанский язык (фразеологизм, пословицы и т.д.)

Резюме

Поскольку целью данной статьи является обсуждение перевода английских фразеологических выражений на азербайджанский язык, мы проанализируем их все под одним заголовком «фразеологические выражения». Изучении устойчивых словосочетаний привлекло внимание лингвистов с конца XIX века, и в лингвистической литературе появилось много работ по этой теме.

RƏYÇİ: dos. S.Abbasova